

want onmogelijk te beantwoorden vraag. Je bent niet in die situatie, je hebt doorgaans te weinig kennis om die situatie correct in te schatten. Wel kun je vragen: hoe ga jij vandaag om met een situatie waarin zich een ethisch dilemma stelt?

Op die manier zet educatie over het verleden je aan tot kritische reflectie over het heden. De verschillende rollen bespreekbaar en bevattelijk maken – zonder medelijden of veroordeling – stimuleert historische empathie en betrokkenheid. Het is een grote uitdaging én een grote kracht van herinneringseducatie.

(OVER) DADERS SPREKEN

Marjan Verplancke (Kazerne Dossin)

Persoonlijke verhalen

Wie aan herinneringseducatie doet, gebruikt graag persoonlijke verhalen. Zo krijgt de geschiedenis een gezicht. Dagboeken, brieven en interviews geven inzicht in hoe iemand voelde en dacht. Daarbij is het vaak evidenter om het perspectief van de slachtoffers, de weerstanders of de onschuldige omstanders te belichten, dan dat van de daders of de collaborateurs. Enerzijds vormt het perspectief van de daders de minst ‘comfortabele plek in het rooster’, zoals Arie Wilschut het uitdrukt. Anderzijds is er over daders gewoon minder materiaal te vinden. Er zijn niet zoveel daders van collectief geweld die tijdens of na hun misdaden openlijk spreken over wat hen dreef.

De stem van daders

Toch komen ook daders steeds vaker aan het woord. Het boek *Soldaten* (2012) van Neitzel en Welzer bundelt een groot aantal afluisterverslagen uit de Tweede Wereldoorlog. Daarin spreken Wehrmachtsoldaten in geallieerde krijgsgevangenenkampen nonchalant of triomfantelijk over hun daden. Het werkboek *How was it humanly possible?* van Yad Vashem is een van de zeldzame didactische handboeken waarin archiefstukken en getuigenissen inzage geven in het referentiekader van de daders van de Shoah. De film *Der Anständige* (Vanessa Lapa, 2014) bundelt ont-

hutsende fragmenten van brieven en dagboeken van Heinrich Himmler. De Nederlandse reportage *First Kill* (2001) brengt diepte-interviews met Amerikaanse veteranen die tijdens de Vietnamoorlog aan de lopende band moordden. *The Act of Killing* (2012) is dan weer een bijzondere documentaire van Joshua Oppenheimer, waarin hij de daders van de massamoord op (vermeende) communisten in het Indonesië van de jaren 1960 een fictieve film laat opnemen over hun verleden in de doodseskaders. De documentaire biedt een schokkende kijk op de psychologie en de motieven van de daders. Recenter beschrijft de Amerikaan Christian Picciolini in zijn boek *Romantic Violence* hoe hij radicaliseerde toen hij begin jaren 1990 een van de meest gewelddadige neonazibewegingen in de VS leidde. Ook boeiend zijn de openhartige interviews in het boek *Standaardprocedure gevolgd* waarin Gourevitch en Morris onderzoek doen naar de drijfveren van de Amerikaanse soldaten die de beruchte foto's in de Iraakse Abu Ghraib-gevangenis namen.

Bij het lezen en bekijken van deze 'dadergetuigenissen' keren volgende elementen steeds terug:

- Hoewel hun daden buitengewoon wreed zijn, blijken de meeste daders zelf helemaal geen 'abnormale' of 'afwijkende' mensen te zijn.
- Je wordt geen dader van het ene moment op het andere. Meestal gaat het om een gradueel proces waarbij de daders steeds dieper en onherroepelijker wegzakken in het moeras van geweld.
- Er zijn niet een of twee verklarende factoren waarom iemand dader wordt. De werkelijke verklaring bestaat uit een complex kluwen van motieven, factoren en actoren.

Niet elke groep is klaar om over daders te spreken. Het vergt een degelijke basiskennis van de historische feiten én een historische perspectiefname, en dat impliceert zowel betrokkenheid als distantie. Diabolisering of banalisering kunnen geen doelstelling zijn. Wat die doelstelling wel moet zijn, kun je het beste samen met je doelgroep duidelijk krijgen. Want elke doelstelling vergt een andere benadering. Wil je de historische feiten beschrijven? Wil je een reflectie oproepen over onze positie ten opzichte van de vijf rollen? Wil je inzicht bieden in beweegredenen van daders om aan preventie te doen? Hoe dan ook, een eenzijdige kijk op daders moet

vermeden worden door verschillende vormen van daderschap te bespreken (schrijftafelmoordenaars versus killing field-doders).

Het verhaal van Jules

‘Ik ben ervan overtuigd dat het een misdaad is. Het is immers onmenselijk. Ik heb geprobeerd om de misdadigheid ervan te voelen, door te proberen me het lijden voor te stellen van iemand waar jacht op wordt gemaakt zoals op een wild dier ... Hem achtervolgen en omsingelen en dan plaats maken voor de soldaten. De soldaten onderhandelen niet, maar knallen hen gewoon af. En jij bent daar bij ... En daarna ga je terug naar huis om te gaan slapen.

(...)

Ik moet ermee leren leven ... Wat wil je dat ik doe? Ik probeer ermee te leren leven, er overheen te geraken en me niet te laten achtervolgen door deze pijnlijke herinneringen. Ik probeer de kracht te hebben om mij niet meer zo te laten manipuleren.’

Muisstil zijn ze, de zestienjarigen uit deze klas. Ze luisteren, hun ogen dicht of op de luidspreker gericht. Ze lijken geen woord te willen missen van wat Jules te vertellen heeft. Jules was als dader betrokken in de genocide van 1994 in Rwanda en is een van de getuigen in de radioserie ‘Als het ginder is, is het hier’. De serie werd gemaakt door Pascaline Adamantidis voor RCN Gerechtigheid en Democratie, een ngo die ijvert voor ‘transitional justice’. Daarbij tracht men een periode van massageweld te verwerken via gerechtigheid en dialoog. Waarheidsvinding, berechting, verzoening en herstel zijn daarbij onontbeerlijk, samen met een onderzoek naar de oorzaken en mechanismen die tot het geweld hebben geleid. Een rechtmatige plaats opeisen voor de herinnering aan het conflict is een onderdeel van dit proces.

De reeks en de bijbehorende werkvormen maken grootschalige misdaden uit het recente verleden (Congo, Rwanda, Burundi, Bosnië-Herzegovina en Cambodja) bespreekbaar vanuit diverse perspectieven. In een eerste reeks interviews komen slachtoffers en weerstanders aan het woord, in

een tweede reeks krijgen ook daders een stem. Voor beide reeksen vangt de workshop aan met een schets van de complexiteit van de historische feiten: de wortels (koloniale geschiedenis, discriminatie ...), het conflict zelf en de gevolgen (trauma, vluchten, gevangenschap ...).

Centraal in de workshop staat een getuigenis. Minstens twintig minuten lang luisteren de leerlingen naar het verhaal van iemand die het conflict aan den lijve meemaakte. Voor heel wat jongeren is die vorm van *slow journalism* een uitdaging, maar het helpt hen wel een coherent beeld te krijgen van de persoon, zijn verhaal en zijn rol tijdens het conflict. Bij de daderreeks zit ook een uitgewerkt dossier rond de complexe factoren die meespelen als mensen daders worden van collectief geweld.

Aan de deelnemers van de workshop wordt gevraagd om tijdens het luisteren hun impressies te ordenen in een mindmap (Wat zegt het verhaal over de historische context? Welke gevoelens uit de getuige? Wat is de kernboodschap van de getuige? Wat raakt mij? ...). In een dergelijke map kun je natuurlijk ook het helikopterperspectief en het stappenplan van hierboven integreren.

Na het beluisteren van de getuigenis, gaan de leerlingen met elkaar in gesprek over de actuele betekenis van het verhaal. Velen slaan de nagel op de kop: 'Hoe bizar dat heel bescheiden, gewone mensen moordenaars werden.' Deze frappante vaststelling hoeft geen eindpunt te zijn, maar kan integendeel een bijzonder relevante basis vormen om op verder te werken in de klas, om na te gaan wat in onze huidige samenleving tekenen van uitsluiting en discriminatie zijn die uiteindelijk tot extreem geweld kunnen leiden.

Meer informatie? <http://www.rcn-ong.be>